

Ali Sayı'nın İlmî Kişiliği ve Tefsîr Anlayışı

Mustafa ŞENTÜRK*

ÖZ

Ali Sayı, *İlahiyat* ve *İktisat* alanlarında lisans, lisansüstü ve doktora seviyelerinin tümünde eğitim görmüş, sonraki akademik kariyerine tefsîr alanında devam etmiş ve sahip olduğu disiplinlerarası formasyonla nitelikli eserler vermiş bir hocadır. Sayı, Kur'an'ın anlaşılması için "Analitik Meâl/Tefsîr" şeklinde adlandırdığı bir yöntem geliştirmiştir. Bu yöntem, 'Kur'an'ın anlaşılmasında onun Arapça lafızlarının ve metninin vazgeçilemez olduğu' düşüncesini esas almıştır. Buna göre Kur'an'ın, bütün süreçlerinde, nüzûlünden hayatta işlevsel kılınmasına kadar Arapça yönünü vurgulamıştır. O bakımdan Ali Sayı'ya göre Kur'an'ı doğru anlamak için onun orijinal Arapça lafızları ve metni merkeze alınıp meâlî Türkçe kalıplar ile ifade edilmelidir. Bu çalışma, bir "devam makalesidir". Bundan önceki makalede Ali Sayı'nın hayatı ve eserleri işlenilmiş, burada ise onun çalışmalarından hareketle ilmî kişiliği ve tefsîr yaklaşımı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ali Sayı, Tefsîr, Meâl, Analitik Meal/Tefsîr, İştikak, Etimoloji.

Ali Sayı's Scholarly Personality and Tafsir Understanding

ABSTRACT

Ali Sayı is a scholar who has received education at undergraduate, graduate, and doctoral levels in the fields of *Theology* and *Economics*, later continued his academic career in the field of Qur'anic interpretation (*Tafsîr*), and has produced high-quality works thanks to his interdisciplinary formation. Sayı has developed a method for understanding the Qur'an, which he refers to as "Analytical Translation/Interpretation (Analytical Maâl/Tafsîr)." This method is based on the idea that the Arabic wording and text of the Qur'an are indispensable for its understanding. Accordingly, the Qur'an has emphasized its Arabic aspect in all processes, from its revelation to its functional application in life. Therefore, according to Ali Sayı, in order to understand the Qur'an correctly, its original Arabic wording and text should be taken as the core, and the meaning (*meâl*) should be expressed using Turkish constructs. This work is a "follow-up article." In the previous article, Ali Sayı's life and studies were discussed and here his intellectual profile and his approach to tafsir (commentary) were discussed, based on his works.

Keywords: Ali Sayı, Tafsîr, Maâl, Analytical Meal/Tafsîr, Interpretation, Etymology.

* Prof. Dr., Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsîr Anabilim Dalı, Professor, Trakya University, Faculty of Theology, Department of Qur'anic Exegesis, Edirne, Türkiye, mustafasenturk@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8310-7609>, <https://ror.org/00xa0xn82>.

Geliş Tarihi / Date of Submission : 01.10.2025

Kabul Tarihi / Date of Acceptance : 21.12.2025

Atıf / Citation: Şentürk, Mustafa. "Ali Sayı'nın İlmî Kişiliği ve Tefsîr Anlayışı". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62 (Aralık 2025), 329-339. <https://doi.org/10.21054/deuidf.1746352>.

Etik Beyan ve Çıkar Çatışması: Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazar, dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Ethical Statement and Conflicts of Interest: The author declares that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study, all sources used were indicated in the bibliography, the study was not financially funded, and there is no conflict of interest.

Copyright & License: Author publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY 4.0

Giriş

Ali Sayı (11.05.1424 / 09.08.2003), 1953 yılında Türkiye’de açılmış dördüncü İmam Hatip Okulu olan Tokat İmam Hatip Okulu’ndan mezun olmuş, ayrıca üniversiteye girebilmek için fark derslerini vererek Tokat Gaziosmanpaşa Lisesi’nden diploma almıştır. İmam-Hatip Okulu diploması ile girdiği İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü’nden (1974) ve lise diplomasıyla kayıt yaptırdığı İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nden mezun olmuş (1975) böylece “iki lise” ve “iki lisans” eğitimi almıştır. *İktisat*, *Mâlîye* ve *Sosyal Siyaset* bilim dallarında tamamlanmış ve bugün için master derecesine karşılık gelen “üç yüksek lisansı”; biri *İktisat* alanında olup neredeyse tamamlanmış iken savunma fırsatı bulamadığı, diğeri *Tefsîr* sahasında toplamda “iki doktora” ile ülkemiz ilim ve fikir hayatının parlayan yıldızlarından olan ancak erken sayılabilecek bir yaşta aramızdan ayrılan çok önemli bir ilim adamıdır.

Ali Sayı, akademik kişiliğinin ve başarılarının yanı sıra bir “toplum adamıdır”. Bu yönünün bir yansıması olarak olarak câmilelerde vaazlar vermiştir. Bu vaazlarını takip eden iş çevrelerine iktisat, ticâret ve iş hayatıyla ilgili Kur’ân kelimelerinin etimolojik tefsîrlerini yapmış, bu yorumlarıyla takipçilerini aydınlatmaya çalışmıştır. Ali Sayı, çevresinde bulunan ve dînî konularda danışmanlık yaptığı bu iş adamlarından Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı’na maddî destek sağlamıştır. Yakın çevresinde bulunanlar, Fakülte vakfına destek veren söz konusu iş adamlarının Ali Sayı’ya çok değer verdiklerini ve ona karşı son derece saygılı olduklarını müşâhede etmişlerdir.¹

Merhûm Ali Sayı, çok okuyan, araştıran ve nitelikli yazma çalışan titiz bir ilim adamıdır. Kısa sayılabilecek ömrüne rağmen, ardında belki az sayıda ama nitelikli eserler bırakmıştır.²

Ali Sayı’nın söz konusu araştırma ve eserleri hakkında bugüne kadar bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışma, disiplinlerarası bir eğitim geçmişine ve yaklaşımlara sahip Sayı’nın eserlerine dikkat çekmek ve konuyla ilgili olası çalışmaların önünü açmak amacıyla.

1. Ali Sayı’nın İlmî Kişiliği

Ali Sayı, lise yıllarından itibaren çalışkan ve idealist bir araştırmacıdır. Sayı, evrâk-ı metrûkesi arasında bulunan ve doktora tezini basan yayınevine göndermek üzere, kendisi dışında bir şahıs tarafından kaleme alınmış gibi görünen ancak bizzat kendisinin daktilo ettiği ve fakat yayımlanmamış olan özgeçmişinde lise yıllarını şöyle anlatmıştır:

“Yazar, bu ortaöğrenim yıllarını özellikle imtiyazlı, varlıklı kesimlerin, [İmam-Hatipli olarak] kendilerine yönelik bakış ve eleştirilerinin haksızlığını ortaya koymak için büyük bir çaba içerisinde olduğu yıllar olarak değerlendirmekte; İmam-Hatip okullarına bu kesimler tarafından yöneltilen ‘ölü yıkayıcısı olacakları, bu okullarda öğretilenlerin eskimiş, işe yaramaz şeyler olduğu...’ şeklindeki eleştirilerin küçücük öğrenci ruhlarında fırtınalar estirdiğini, tüm yarışma ve müsabakalara bu tarzları kırmak, öğrendiklerinin diğer okullarda öğretilenlerden daha ileri ve yararlı bilgiler olduğunu ispatlamak için büyük bir arzu ve gayretle çalışıldığını söylemekte; kendisinin de bir ortaöğrenim kurumu olan İmam-Hatip Okulu’ndan başka bir klasik lise bitirmesinde bu sâikin önemli rol oynadığını, bu âminin yükseköğrenimde de tesirli olduğunu ve nitekim iki yükseköğrenim bitirdiğini belirtmektedir.”

Ali Sayı, aralarında bu satırların yazarının da bulunduğu bazı öğrencilerine fakülteodasındaki “Analitik Meâl/Tefsîr” adını verdiği özel dersler vermiş ve bu derslerinde geliştirmekte olduğu meâl/tefsîr tarzını anlatmıştır. Sayı’nın bu tarzını, bugün akademisyen olan bazı talebeleri devam ettirmektedir.³ Ali

¹ Hüseyin Elmalı, Kişisel Görüşme, 26 Ocak 2022.

² Ali Sayı’nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Mustafa Şentürk, “Ali Sayı’nın Hayatı ve Eserleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 61 (Haziran 2025), 2-19.

³ Ali Sayı’nın söz konusu talebelerinden biri olan ve İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Bilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. İskender Şahin, yüksek lisansta “Analitik Tefsire Giriş”, doktora ise “Analitik Tefsir Uygulamaları” isimli dersleri vermektedir.

Sayı, bir taraftan analitik meâl/tefsîr çalışmalarında, başarıyla yaptığı etimolojik tahliller ve furûk analizleri⁴ ile Kur'an lafızlarını gün(cel)e hitâb edecek biçimde başarıyla kavramlaştırmış,⁵ diğer taraftan rivâyetleri sıkı bir şekilde tahkik ve kritik etmiştir.⁶

2. Ali Sayı'nın Kur'an ve Tefsîr Anlayışı

2.1. Kur'an'ın Anlaşılması İçin [Yeni] Bir Usûl Önerisi

Merhûm Ali Sayı, Samsun'da 22-23 Ekim 1992'de düzenlenen *Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu*'nda başlıktaki adıyla sunduğu ve 1993 yılında basılan tebliğinde, “yeni” bir yöntem önerisinde bulunur. Bu yöntem, ‘Kur'an'ın anlaşılmasında onun Arapça metninin vazgeçilemez olduğu’ temeline dayanır. Sayı, bu hususu, âyetlere dayanarak Kur'an'ın *inzâ*’ından⁷ *vahy* edilmesine,⁸ *tafsîl*’inden⁹ *ca’l* edilmesine;¹⁰ diğer bir anlatımla Kur'an'ın nüzûlünden fonksiyoner olmasına kadar olan süreçlerde hep Arapça yönünün vurgulanmasıyla gerekçelendirir.¹¹

Sayı, Kur'an'ın anlaşılması ameliyesinde, Kur'an'ın kendi lafızlarının muhafaza edilmesi gerektiğini savunur. Bu yaklaşıma göre Kur'an lafızları Allah katından gelmiş olup, bu lafızlar yeryüzünde üretilen ve birbirleri yerine konulabilen mürâdifleri ve/ya alternatifleri olan kelimeler gibi değildir. Yapılması gereken, her bir Kur'an kelimesinin sadece kendi yerinde kullanılmasıdır. Kur'an, “hüdâ kitap/metin”¹² olarak yol göstericidir. Kur'an, kendisini “ilim”¹³ olarak tanımlar. O bakımdan anlama / yorumlama sürecinde Kur'an lafızları olduğu gibi muhafaza edilmedir.¹⁴

Ali Sayı, Kur'an anla(sıl)mak ve uygula(n)mak için okunması gerektiğini hatırlatır. Ona göre Kur'an'ın en çok da çağın entelektüelleri tarafından anlaşılması zorunluluğu bulunmaktadır. Ancak anlamanın nasıl gerçekleşeceği bir meseledir. Bu mesele; ya mütercimnin anlayışı ve kabiliyetiyle sınırlı bir tercüme aracılığıyla ya da külfetli bir yol olarak Arapça öğrenmekle veyahut üçüncü bir yol olarak ‘Arapça lafızların muhafaza edilip Türkçe kalıplarla ifade edilmesi’ ile mümkündür. Meselâ Bakara Sûresi 6. âyet (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ), Diyânet meâlinde “*Şüphesiz ki, inkâr edenleri, başlarına gelecekle uyarırsan uyarırsan da birdir, inanmazlar*” şeklinde tercüme edilmiştir. Bu meâlde ‘*küfür* inkâr, *inzâr* uyarma, *iman* da inanma’ şeklinde çevrilmiştir. Bu tarz çeviride Sayı’ya göre kelimelerde anlam daralması olmuştur. Oysa kendisinin önerdiği usûlde *küfür*, *inzâr* ve *iman* terimleri korunarak ilgili âyet şu şekilde çevrilebilir: “*Küfretilmiş olan kimseleri inzâr etsen de inzâr etmesen de onlara sevâdır, iman etmezler*”.¹⁵

Özetle Ali Sayı’ya göre Kur'an; *inzâl*, *vahy*, *tafsîl* ve *ca’l* aşamalarında yani indirilişinden hayatta işlev görmesine kadar olan tüm süreçlerde Arapça yönünü vurgulamıştır. O bakımdan Kur'an'ın anlaşılmasında

⁴ Ali Sayı, *Fıravun, Hâmân ve Kârun Karşısında Hz. Musa* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1992), 43, 68, 82, 99, 187-190, 243-244, 270-271.

⁵ Sayı, *Hz. Musa*, 11-24; 31-34. Ali Sayı'nın bu yöntemini uygulayarak yapılan bir başka çalışma daha vardır. Talebesi Ömer Müftüoğlu'nun yaptığı bu çalışma “Kur'an'da Hz. Lut ve Kavmi” ismiyle 1997 yılında basılmıştır. Ali Sayı'nın nezâretinde başlayan bu çalışma, hastalığına tekabül zamanlarda tamamlanabilmiştir. Sayı, bu çalışmanın tamamlanıp kitap olarak basılmasından son derece mutlu olmuştur. Bu kitabın pek çok yerinde Kur'an lafızlarının aynı yöntemle kavramlaştırıldığı görülür. Bk. Ömer Müftüoğlu, *Kur'an'da Hz. Lut ve Kavmi* (Eskişehir: Eskişehir İslami İlimler Vakfı Yayınları, 1997), 45, 66, 67, 72, 75, 81, 87 vd.

⁶ Sayı, *Hz. Musa*, 127-128, 147, 182-183, 193-194.

⁷ Yûsuf 12/2; Tâ-hâ 20/113.

⁸ Fussilet 41/3.

⁹ eş-Şûrâ 42/7.

¹⁰ ez-Zuhuruf 43/3.

¹¹ Ali Sayı, “Kur'an'ın Anlaşılmasında Okunmasıyla İlgili Bir Usûl Önerisi”, *Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu* 22-23 Ekim (Samsun: Kardeşler Matbaası, 1993), 193-196.

¹² el-Bakara 2/2, 5, 97, 185; et-Tevbe 9/33.

¹³ el-Bakara 2/120, 145; Âl-i İmrân 3/61; er-Ra'd 13/37.

¹⁴ Sayı, “Kur'an'ın Anlaşılmasında Bir Usûl Önerisi”, 196-197.

¹⁵ Sayı, “Kur'an'ın Anlaşılmasında Bir Usûl Önerisi”, 197-200.

onun Arapça lafızları ve metni vazgeçilemezdir. Kur'ân lafızları Allah katından gelmiştir ve yeryüzünde üretilip birbirleri yerine konulduğunda anlam daralmasına sebep olabilecek kelimeler gibi değildir.

2.2. Etimolojik Tahliller ve Furûk Analizleri

Ali Sayı, “etimoloji’nin etimolojisini” yaptıktan sonra onu şöyle tanımlar: “Kelimelerin nesebi ve bugünden, ulaşılabilir en eski döneme yükselerek kelimelerin gelişmesinin tespiti bilimidir”. Böylece etimolojik faaliyette amaç, kelimenin soyu, kaynağı ve gelişiminin tespit edilerek kelimenin gerçek anlamına ulaşmaktır. Bu yöntem sadece tarihî olguları günümüze taşımaya değil geleceğin inşası konusunda da insanogluna imkânlar sunacaktır. Sayı’ya göre etimoloji, mukaddes metinlerin geliş dönemiyle yaşıttır ve bu doğrultudaki çalışmalar Ahd-i Atık metinleriyle çok ileri merhalalelere varmıştır.¹⁶

Bilindiği gibi etimoloji’nin kültürümüzdeki karşılığı *İştikâk İlmi*’dir. Ali Sayı, İbn Düreyd’in (öl. 321/933) *el-İştikâk*’ı ile Fahreddin er-Râzî’nin (öl. 606/1210) *Mejâtîhu’l-Gayb*’ına atıfla, *büyük* ve *küçük* *istikâk* tanımlar. Buna göre *büyük istikâk*, lafzın dizindeki değişiklik ve/ya lafzın harf(ler)inin mahreç yakınlığı olan harf(ler)e dönüşmesidir. *Küçük İştikâk* ise -özellikle aynel filde- hareke değişikliği ve/ya harf artmasına veya eksilmesine yol açan bâb değişikliğidir. Ali Sayı, Tevrât kelimesini etimolojik olarak Arapça bir kökene dayandırmaya çalışan Ferrâ’yı (öl. 207/822) eleştiren Râzî’ye atıfla, her yerde etimoloji yapmanın yararlı olmadığını, zira -kendisinin dillerin ortak bir noktadan türediğine inandığını belirtse de- sırf bu benzerliklerden hareketle, kelimeler arasında ilişki kurmanın hatalara sebep olabileceğini söyler.¹⁷

Çalışmalarında çokça etimolojik tahlillerde bulunan Ali Sayı, meselâ Hz. Mûsâ’nın ismi ile serüveni arasında bağ kurmuştur. Şöyle ki, *Mu*’nun Kıbtî dilinde “su”, *Sa*’nın ise “ağaç” anlamından hareketle, Mûsâ’nın “sudan/su ile gelen ağaç/sanduka” anlamına geldiğini ileri sürmüştür.¹⁸

Kur’ân’da yakın anlamlı kelimeler ile aralarındaki ilişki ve farklar (*furûk*) konusunda çok duyarlı olduğu bilinen Ali Sayı, Mütercim Âsım Efendi’nin (öl. 1235/1819) *Kâmus*’unun ilgili maddelerine atfen, meselâ “gelmek” anlamındaki “أتى / *etâ*” ile “جاء / *câe*” arasındaki farka dikkat çeker. Buna göre Hz. Mûsâ’nın Tûr’da ateşe/nâra gelmesini anlatan ve birbirini takip eden iki âyette kullanılan “أتى / *etâ*” ile Hz. Mûsâ’nın “ateşe kademeli olarak gelme sürecinin”; “جاء / *câe*” fiili ile ise “ateşe gelmiş olma ve orada bulunma hâlinin” kastedildiğini söyler.¹⁹ Aynı şekilde “Hz. Mûsâ’ya kitabın verilmesini” işlerken, “vermek” anlamına gelen iki kelime “إتاء / *itâ*” ile “إعطاء / *i’tâ*” arasındaki farkı, Fîrûzâbâdî (öl. 817/1415) ve Âsım Efendi’ye atıfla, ilkinin ‘süreç içerisinde vermek, ikincisini ise ‘birden vermek’ şeklinde açıklar.²⁰

Yine “Hz. Mûsâ’ya verilen *yed-i beyzâ* mucizesini” anlatırken, ‘hastalıktan kaynaklanmayan bir beyazlık ile çıkmak’ sûretiyle aynı sonucu verecek şekilde elin “جيب / *ceybe* - جناح / *cenaba*” sokulmasının “إدخال / *idhâl* / *sülûk* / *çamm*”²¹ fiilleriyle ifade edildiğine dikkat çeker ve fakat bir açıklamada bulunmaz.²²

“Denizin yarılması” hâdisesinin “انفلاق / *infilâk* / *fırk* / *yebes*” şeklinde üç lafızla anlatıldığına dikkat çeken Ali Sayı; *infilâk*’ın denizin yarılması, *fırk*’ın denizin birbirinden ayrılarak yollar meydana

¹⁶ Ali Sayı, “Kur’an’da Ehl Lafzının Anlam Yönünden Konulu Analizi (Ehlü’l-Kitâb ve Ehlü’l-Karye Örneği)”, *Yayımlanmamış Makale* (1995), 20-25.

¹⁷ Sayı, “Kur’an’da Ehl Lafzının Analizi”, 38-40.

¹⁸ Sayı, *Hz. Musa*, 43.

¹⁹ el-Kasas 28/30; en-Neml 27/8. Sayı, *Hz. Musa*, 68. Krş. Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, haz. Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi (İstanbul: 2014), 6/5623-5624; 1/143-145.

²⁰ el-Furkân 25/35. Sayı, *Hz. Musa*, 99. Krş. Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, 6/5623; 5880-5882.

²¹ en-Neml 27/12; el-Kasas 28/32; Tâhâ 20/22.

²² Sayı, *Hz. Musa*, 82.

getirilmesi ve *yebes*in denizin kuru hâle gelmesi durumunu ifade ettiğini belirtir. Nitekim Sayı'nın bu değerlendirmelerinin Zemahşerî (öl. 538/1144) ile karşılaştırıldığında paralellik arz ettiği görülür.²³

Ali Sayı, "İsrâîloğulları üzerine dağın kaldırılması" olayını incelerken bu hâdisenin Kur'ân'da *ref* ve *netk* fiilleriyle anlatıldığına dikkat çeker ve *cebe*h'n *netk*inin 'dağın yükselmek üzere topraktan ayrılması', *Tûr'un ref*'inin ise 'dağın yukarıda, boşlukta tutulması' anlamına geldiğini söyler.²⁴

Hz. Mûsâ'nın âsâsını taşa vurmasıyla suyun çıkmasının Kur'ân'da *inficâr* ve *inbicâs* kelimeleri ile anlatıldığını hatırlatan Ali Sayı, Râzî'ye atfen bu iki kelime ile birbirini tamamlayan iki sürecin anlatıldığını; buna göre *inficâr* ile suyun ilk anda fışkırarak ve tazyikle akmasının, *inbicâs* ile ise 'suyun fışkırmadan ve fakat yeterli ve sürekli akmasının' kastedildiğini belirtir.²⁵

Anlaşıldığı üzere Ali Sayı'ya göre müterâdif addedilenler de dâhil Kur'ân'ın yakın kelimeleri arasında kayda değer farklar (*furûk*) vardır ve yine ona göre bunları dikkate almak Kur'ân'ın anlaşılması sürecine önemli katkılar sağlayacaktır.

2.3. Kur'ân Lafızlarını Kavramlaştırması

Ali Sayı, Kur'ân lafızlarını güncel vak'a ve vâkıalara başarıyla uyarlayabilecek şekilde kavramlaştırmayı başarmıştır. Meselâ Hz. Mûsâ ile Firavun'un mücâdelesini hak-bâtıl mücâdelesi zemininde ele alırken siyâsî, iktisâdî ve ictimâî kavramlaştırmalarla o dönem olay ve olgularını günümüz okuyucusuna yaklaştırır. "Merkezi yönetim", "tanrı-kral", "dinin siyaset uğruna araçsallaştırılması", "siyâsî otorite", "din adamları zümresi", "entansif tarım", "emek", "köle", "inferior sınıf" ve "inferior mal" gibi kavramlaştırmalar;²⁶ Kur'ân'da anlatılan olay ve olguları günümüz okuyucusunun zihninde daha belirgin kılmakta ve daha anlaşılır hâle getirmektedir.

Merhûm Sayı'nın kavramlaştırma metodunu kıssalarda geçen bazı Kur'ân kavramlarına da uyguladığı görülmektedir. Örneğin İsrâîloğulları'na uygulanan nüfus politikasını açıklarken, *katf*²⁷ yani fiilen öldürme dışındaki *zebl*²⁸ olayını "kastrasyon" yani "hadım/iğdiş" olarak açıklamaktadır.²⁹

2.4. Rivâyetleri Tahkîk ve Kritik Etmesi

Ali Sayı'nın eserlerinde rivâyetleri analiz ve kritik ederek, bazen de onları yorumlayarak aktardığı sık görülen bir husustur. Meselâ Hz. Mûsâ'nın, sihirbazların ip ve/ya sopalarını yutan bir *hayvena* dönüşen *asasının* halk arasında meydana getirdiği izdiham ve panik ile on binlerce kişinin öldüğü yönündeki rivâyetlerin; hâdiseyi haber vermekten çok bu hâdiseyi sonradan değerlendiren ve kendi çağlarının kültürel özelliklerini barındıran abartılı görüşler olduğunu belirtir. Zira ona göre, amacı insanları doğruya yönleltmek olan bir mucizenin felâkete dönüşmesi makûl değildir.³⁰

Sayı'nın Firavun'un 'Mûsâ'nın yalancı olduğunu ortaya çıkarmak için Hâmân'dan bir kule/*sarb* yapmasını' istediği vak'aya yaklaşımı, bir başka örnek olarak verilebilir.³¹ Buna göre 'Taberî'den (310/923) gelen 'tarihte tuğlanın ilk defa Hz. Mûsâ'nın Firavun'u tarafından icad edilip kullanıldığı' rivâyetini tahkîk eder. Sayı, tuğlanın Mısır'ın eski imparatorluk döneminden (M.Ö. 2778-2065) itibaren kullanıldığı ve Hz.

²³ eş-Şuarâ' 26/63; el-Bakara 2/50; Tâhâ 20/77. Sayı, *Hz. Musa*, 187-190. Krş. Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Haḳāikı Gavâmid't-Tenzîl ve Uyûni'l-Eḳavîl fî Vücûhi't-Te'vîl* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2016), 1/377; 4/337, 955.

²⁴ en-Nisâ 4/154; el-Bakara 2/63; A'râf 7/171. Sayı, *Hz. Musa*, 243-244.

²⁵ el-Bakara 2/60; el-A'râf 7/160. Ali Sayı, *Hz. Musa*, 270-271. Krş. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/391; 2/1013.

²⁶ Sayı, *Hz. Musa*, 11-24.

²⁷ el-A'râf 7/127, 141, el-Mü'min 40/45.

²⁸ el-Bakara 2/49; İbrâhîm 14/6; el-Kasas 28/4.

²⁹ Sayı, *Hz. Musa*, 31-34.

³⁰ Sayı, *Hz. Musa*, 127-128.

³¹ el-Mü'min 40/36.

Mûsâ döneminin Hiksoslar/Çoban Krallar (M.Ö. yaklaşık 1720-1550) sonrası olduğu (M.Ö. yaklaşık 1300'ler) bilgilerinden hareketle, tuğlanın icadı konusunda aktarılan rivâyetin doğru olmadığını söyler.³²

İsrâîloğulları'nın Mısır'dan çıkıştaki sayıları hakkında, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin (öl. 405/1014) *el-Müstedrek*'inde de geçen rivâyete göre, sadece eli silah tutan erkeklerin altıyüz yetmişbin, ayrıca Taberî'den gelen ve toplamda bir buçuk milyonu aşkın nüfusa sahip oldukları rivâyetlerini tahkik eden Ali Sayı, İbn Haldun'a (öl. 808/1406) atıfla Mısır'a geldiklerinde sadece yetmiş kişi olan bir grubun iki yüz yirmi senelik bir sürede bu kadar çoğalmalarını mümkün görmez; ayrıca bu hususta Hâkim hadîsinin Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim (öl. 261/975) tarafından rivâyet edilmediğine dikkat çeker.³³

Firavun'un imanının geçerli olup olmadığı tartışmasına değinen Ali Sayı, İbn Teymiyye'nin (öl. 728/1328), imanın geçerli olduğunu düşünenlere aksi yönde cevap vermek için bir risâle yazdığını hatırlatıp, Kur'an'da Firavun için doğrudan "kâfir" ifadesi geçmese de; Mü'min 40/45-50. âyetlere, özellikle de 46. âyetteki "أَذْخُلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ... / ...*Firavun ailesini en şiddetli azaba sokun*" ve 50. âyetteki "وَمَا دَعَا الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ... / ...*kâfirlerin duâsı boşunadır*" ifadelerine atıfla, Firavun'un inkârının açık olduğunu ve âhirette bu âyetlere göre muâmele göreceğini belirtir.³⁴

2.5. Görüş ve Değerlendirmeleri Kritik Etmesi

Ali Sayı'nın kaynaklardaki rivâyetler dışında çeşitli âlimlere âit bazı görüş ve değerlendirmelere de eleştirel yaklaştığı ve bu durumları gerekçelendirdiği görülmektedir.

Andre Miquel'e 'nazîre' olarak yazdığı makalesinde ona pek çok eleştiri yöneltip itirazda bulunur. Örneğin Miquel, "قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ / De ki; 'Rabbim sadece zâhir ve bâtin fuhşiyâtı, günabı ve haksız yere haddi aşmayı/bagyi, hâkında hiçbir delil indirmedeği bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hâkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.'" ³⁵ âyetinde "tam bir hasr" olduğunu ve haramların sadece bu sayılanlardan ibaret olduğunu iddia eder. Ali Sayı, Râzî'ye atfen burada hasr bulunsa bile 'sayılanların asıl, sayılamayanların ise fûrû haramlar' olduğunu belirtir. Ayrıca Elmalılı'ya (öl. 1361/1942) atıfla, önceki iki âyetle beraber düşünüldüğünde bu âyetle nefy yoluyla helâl olanların anlaşıldığını; Câhiliye döneminde tavâfin çıplak yapılması, hac günlerinde yağlı hatta hiçbir yemeğin yenmeyip sadece bayılıp düşmeyecek kadar bir miktarın yenmesi gibi uygulamaların, aslında haram olmadığını fakat sadece bu âyetle sayılanların haram kılındığının hasr yoluyla belirtilmiş olduğunu söyler.³⁶

Bir başka örnek de "إِنَّمَا تُنذِرُ مَنْ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَنَ الْعَلِيمَ... / Sen ancak Zikr'e tâbi olanı ve gaybta Rahmân'dan korkanı inzâr edebilirsin..." ³⁷ âyetidir. Miquel, bir önceki âyetteki "وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ / onları inzâr etsen de inzâr etmesen de onlar için birdir, asla iman etmezler." ifadesine dikkat çekerek, hasrı fiile yapar ve âyetin 'Sen öğretiyi takip edenleri sadece inzâr edebilirsin' anlamında olduğunu iddia eder. Ali Sayı ise önceki âyetlere dikkatle bakılınca inzâr olunamayacakların nefy yoluyla "إِنَّمَا / innemâ" tarafından devre dışı bırakıldığını ve hasrın *me'ûlûn bihi* yapılp inzârın sadece 'Zikr'e tâbi olup gaybta Rahmân'dan korkan kimselere' fayda vereceğini belirtir.³⁸

³² Sayı, *Hic. Musa*, 147.

³³ Sayı, *Hic. Musa*, 182-183.

³⁴ Sayı, *Hic. Musa*, 193-194.

³⁵ el-A'râf 7/33.

³⁶ Ali Sayı, "Kur'an'da 'Innemâ Edatı' Üzerine". *İslâmî Araştırmalar* 2/6 (Ocak 1988), 82. Krş. Fahreddîn er-Râzî, *Me'âtilbu'l-Gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1420), 14/233; Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, (yrs.: Eser Neşriyat, 1971) 3/2155.

³⁷ Yâsîn 36/11.

³⁸ Sayı, "Kur'an'da 'Innemâ Edatı' Üzerine", 82.

Aynı şekilde “ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّقُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ... ” / *Her nefis ölümü zevk edecektir; ecirlerinin (eksiksiz olarak) ancak kıyamet gününde verilecektir...*”³⁹ âyetinde hasrın *fülde* olduğunu ileri süren ve anlamı ‘*ecirlerinin kıyamet gününde eksiksiz olarak verilecektir*’ şeklinde veren Miquel’e karşın Ali Sayı, Mekkî b. Ebû Tâlib (öl. 437/1045) ve Zemahşerî gibi müfessirlere atıfla ‘*ecirlerin tamamının sadece kıyâmette verileceğini*’ söyler ve zımnî olarak hasrı *mef’ûlün bihe* yapar.⁴⁰

Ali Sayı, Râzî’nin Nahl 16/112. âyet bağlamında yaptığı, “darb-ı mesel; mevcut olsun olmasın bazen belli bir sığata sahip bir şeyle, bazen de mevcut ve muayyen bir şey ile yapılır, dolayısıyla Allah’ın darb-ı meseli farazî/muhayyel bir memleket olabileceği gibi muayyen/gerçek bir ülke de olabilir” değerlendirmesine; ‘mukaddes metinlerde muhayyel mesel anlayışına yer verilebileceği ihtimâlini gözden ırak tutmamakla’ birlikte, “insanların muhayyel meselleri ancak reel olaylardan çıkarabildikleri düşünülürse, mukaddes metinlere muhayyel mesellerin konulmaması gerektiği sonucuna varılabilir” değerlendirmesiyle Râzî’ye itiraz eder.⁴¹ Nitekim Sayı da Kur’ân kıssalarının gerçek ve vukû bulmuş olaylar olduğunu belirtir.⁴²

2.6. Din-Bilim İlişkisine Yaklaşımı

Düşünce tarihinin en temel tartışmalarından birinin vahiy-akıl ilişkisi olduğu söylenebilir. Bu tartışmanın din-bilim ve din-devlet ilişkisi bağlamında da sürdürüldüğü bir gerçektir. Bu doğrultuda Ali Sayı’ya göre din ile bilim arasında olumlu bir ilişki söz konusudur.

Ali Sayı, insan hayatının, ispat edilebilir, ölçülebilir ve tekrarlanabilir olan *müşpet* ile sezilebilir *aşkın* gerçekler üzerine binâ edildiği görüşündedir. On göre *din* ile *bilim* arasında reddedilemez bir bağ vardır; üstelik bu bağ farazî değil olgusaldır. Zira bir “hakîkatî bulma” çabası olarak *bilim*, hissedilebilir ve sezilebilir olanlar ile ispatlanıp kontrol ve tekrar edilebilir olanlar arasında bir eylemdir. Başka bir ifade ile yaşadığımız hayatta önceden sezilebilir olanlar şimdi sarîh birer hakikat olarak karşımıza çıkabilir. Bu noktada ilmî faaliyette bulunan insan için Kur’ân, mefhûmları akla yaklaştıran üslûbu ile eşsiz bir kaynaktır.⁴³

Ali Sayı, “Yeryüzüne yeni gelmiş veyahut orada yeni var olmuş biri *tümevarım* metoduyla, kendisi ve çevresi hakkında ne kadar sürede bütüncül bir anlayışa sahip olur?” sorusunu sorar. Sayı, bu soruya insanın bütüncül bir çıkarıma ulaşma potansiyeli olmakla beraber, yeterli veri ve somut birikim elde edememesi nedeniyle kendisi ve çevresi hakkında mücerred bir değerlendirme imkânı bulamayacağından dolayı belki de bunun hiç gerçekleşmeyeceğini, zira insan ömrünün buna yetmeyeceğini söyler. İşte bu durumda ona göre insan sadece *somut* verilerle yetinmez, Yaratıcı tarafından kendisine verilen *soyut* kaynakları da bilgi kaynağı olarak kullanır.⁴⁴ Nitekim *cüzd*den *küle* (*tümevarım*) metodu ile kâmil bir ulûhiyet anlayışına ulaşmak zor olduğu için, İslâm *külden cüze* (*tümdengelim*) yöntemi ile Allah’ın zât ve sıfatlarını bildirerek gerekli icmâlî tanımlamayı yapmıştır.⁴⁵

2.7. Mucizelere Yaklaşımı

Ali Sayı, Muhammed Hamidullah’a (öl. 1423/2002) atfen mucizeler ile pozitif bilim arasında ilişki kurulabileceğini, buna göre geçmiş dönemlerdeki Peygamber mucizelerinin gelecek toplumlar için pozitif bilimle gerçekleştirilebilecek “hedef uygulamalar” olduğunu iddia etmiştir.⁴⁶ Sayı’nın bu görüşünü “bazı” ve/ya “kısmen” kayıtları ile kabul etmek belki mümkündür ama Kur’ân gibi “mutlak mucizeleri” bu yaklaşımın dışında tutmak gerekecektir.

³⁹ Âl-i İmrân 3/185.

⁴⁰ Sayı, “Kur’an’da ‘İnnemâ Edatı’ Üzerine”, 82. Krş. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/1155.

⁴¹ Ali Sayı, “Kur’an’da ‘Kıssa Kavramı’ Üzerine”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1995), 175. Krş. Râzî, *Mefâtihü'l-Gayb*, 20/278.

⁴² Sayı, “Kur’an’da ‘Kıssa Kavramı’ Üzerine”, 167, 168, 169, 181, 183.

⁴³ Ali Sayı, *Kur’an Etrafında Makaleler* (İzmir: Abam Yayınları, 1994), XIII-XV.

⁴⁴ Sayı, *Kur’an Etrafında Makaleler*, 46.

⁴⁵ Sayı, *Kur’an Etrafında Makaleler*, 27.

⁴⁶ Sayı, *Hicrî Musa*, 66, 190, 269.

2.8. Kendisine Mahsûs Yaklaşımları

Ali Sayı'nın hemen bütün çalışmalarında orijinal yaklaşım ve değerlendirmeler serdettiği görülmektedir. Örneğin *îmân* kelimesinin *if'âl* veya *muşâ'ale* bâbından türeme ihtimâlinden ve dahası Kur'ân'daki "آمَنُوا / *âmenû*" lafzının kelimeye farklı anlam katan bu iki bâbın hangisinden geldiğinin belli olmadığından; ilgili fiilin *if'âl* bâbından türemesi durumunda "... ile kendilerini güvene aldılar / ...e *îmân* ettiler", *muşâ'ale* bâbından türemiş olması durumunda ise "karşılıklı güven içerisinde oldular" anlamlarına geleceğini ifade eder. Hâlbuki Mekke ortamında İslâm'ı kabul edenlerin güven içerisinde olamayacaklarını, bu durumda Mekke'de gelen âyetlerde nadiren bulunan "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا" hitâbındaki fiilin *muşâ'ale* değil *if'âl* bâbından türemiş olup zımnen buradaki maksadın "*îmân* edenler", çoğunlukla Medîne'de gelen âyetlerde geçen "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا" hitâbındaki fiilin ise *muşâ'ale* bâbından türeyip buradaki maksadın da "birbirlerine karşılıklı emân verenler" olduğunu ileri sürer.⁴⁷ Ali Sayı'nın bu görüşüne; Kur'ân'da ilgili fiilin *if'âl* bâbından türemiş ism-i fâil olarak "(مؤمنون) / *Mü'min(ün)*" kelimesinin kullanıldığı, ancak *muşâ'ale* bâbından türemiş "(مؤمنون) / *Mü'âmin(ün)*" ism-i fâilinin bulunmadığı şeklinde itiraz edilebilirse de; onun bu yaklaşımının mümkün, muhtemel, dahası dikkate değer olduğunu kabul etmek gerekir.

Hiz. Ömer'in (öl. 23/644) Mecûsiler'i Ehl-i Kitâb kabul ederek vergilerini buna göre düzenlemesini hatırlatan Ali Sayı, Kur'ân'ın dinleri, -muhtevâları değil- bağluları açısından değerlendirip bir inanç ve uygulama birliği etrafında birleşmesinden hareketle, reel-sosyolojik açıdan da kabul ettiğini; buna göre "Ehl-i Kitâb" kavramının sadece bilinen kitaplar (Tevrât, Zebûr, İncil) etrafında değil herhangi bir "metin/kitap" etrafında toplanarak o metindeki esas ve ilkeler çerçevesinde bir inanç ve uygulama birlikteliği gösteren toplulukları da ihâta eden bir genişlik ve zenginliğe sahip olduğunu ileri sürer. Bu durumda Sayı'ya göre günümüzde ortak bir metin etrafında birleşen bütün topluluklar da birer "Ehl-i Kitâb" sayılabilir ve onlarla bu metinler çerçevesinde ilişkiler yürütülebilir.⁴⁸ Sayı'nın bu yaklaşımının da ilginç ve dikkate değer olduğu söylenebilir.

Ali Sayı, insanın *fikir*, *irade*, *ünsiyet* ve *his* olmak üzere dört temel melekesi bulunduğunu ve peygamberlerin getirdiği ilke ve sistemlerin bu melekeleri ihmal etmemiş olduklarını söyler. Buna göre *fikir* doğruyu yanlıştan, ilmî olanı olmayandan ayırır. *İrade* faydalıyı zararlı olandan, iktisadî olanı olmayandan ayırır. *Ünsiyet* adalet ile zulmü ayırarak yönetim ilişkilerini belirler. *His* ise iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayırır. Bu yaklaşıma göre Hiz. İbrâhîm, putlardan yıldızlara, aya ve güneşe, oradan da müteâl tanrı anlayışına ulaşan akli istidlâlî⁴⁹ ve ilmî merakı⁵⁰ ile *ilim düzenini* kurmuştur. Hiz. Mûsâ on emir ile *siyaset ve kanun düzenini* getirmiştir. Hiz. Dâvûd dönemi demirin işlenip çelik haline getirilmesi; Hiz. Süleyman'ın dönemi de bu teknolojinin seri üretimi ile yatırım mallarının üretildiği, ayrıca deniz aşırı ulaşım ve ticaret imkânının ortaya çıktığı ya da kısaca ifade etmek gerekirse *iktisat düzeninin* kurulduğu dönem olmuştur. Hiz. İsa döneminde ise maddeci ve empyalist Roma'ya karşı rûhânî ve manevî ilkeler ile *ahlâk düzeni* tesis edilmiştir. Özetle Ali Sayı'ya göre bu peygamberler (as); *fikir* melekesi ile *ilim*, *ünsiyet* melekesi ile *siyaset*, *irade* melekesi ile *iktisad* ve *his* melekesi ile *ahlâk* düzenini kurmuşlardır. Ve nihâyet "Kendisi'yle dinin kemâle erip nimetin tamamlandığı" ve artık Kendisi'nden sonra vahiy gelmeyecek olan Hiz. Peygamber (s.a.s.) ise bu tesis edilmiş olan *ilim*, *siyaset*, *iktisad* ve *ahlâk* düzenlerinin bir arada ve dengeli bir şekilde nasıl işleyebileceğinin esaslarını getirmiştir.⁵¹

Ali Sayı, Kur'ân âyetlerini bağlamı ya da geleneksel tabiri ile siyâk-sibâkı içinde değerlendirmenin önemli olduğuna temas ettikten sonra "... هَٰذَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ... / ...nefsin kesbettiği lehinedir, iktisâb

⁴⁷ Sayı, *Kur'an Etrafında Makaleler*, 3, 6-7.

⁴⁸ Sayı, "Kur'an'da Ehl Lafzının Analizi", 5-7.

⁴⁹ el-En'âm 6/74-80; el-Enbiyâ 21/51-67.

⁵⁰ el-Bakara 2/260.

⁵¹ Sayı, *Kur'an Etrafında Makaleler*, 50-56.

ettiği ise aleyhinedir...’’⁵² âyeti ile aynı sûrenin önceki âyetlerinde konu edilen sosyo-ekonomik nitelikli *infâk*,⁵³ *sadaka*,⁵⁴ *ribâ*⁵⁵ ve *tedâyün/selem*⁵⁶ konuları arasında irtibat kurar. Buna göre *selem akdi* “önce para sonra mal” esasına dayanır ve üreticinin kredi ihtiyacını önceden karşılar. Bu durumda önceden para yatıran alıcı malı ucuza aldığı, üreticinin de fâizsiz kredi ihtiyacı karşılandığı için her iki taraf da kazanır. Yani selem akdinde, “nefsin kazandırarak kazanması” söz konusudur. *Bey*, *sadaka* ve *infâk*ta da nefsin kazandırarak kazanması yani *kesbi* geçerlidir. Ancak *ribâda* “kaybettirerek kazanma” durumu geçerlidir. Bu durumda fâiz de risk de kredi çeken tarafta olduğu için krediyi açan ve/ya fâizci garantidedir. Krediyi çekenin kaybetmesi hâlinde tasfiye veya fâizciye teslim olması söz konusudur. Bu mesele de “paranın iş ve üretim için değil, işin para için olmasına” yol açacak ve o da tekelleşmeyi doğurarak üretimin ve istihdâmın azalıp fiyatların artması demek olacaktır. Bu da nefsin *iktisâbı*, yani kazancı sadece kendisinde toplamasına yol açacak ve bu durumun nefsin aleyhine de sonuçları olacaktır.⁵⁷

Eş zamanlı olarak İlahiyat ve İktisat eğitimi almış olan Ali Sayı'nın, bu formasyonunun neticesi olarak çalışmalarında orijinal yaklaşım ve değerlendirmelerde bulunduğu, bunları makûl ve başarılı bir şekilde gerekçelendirdiği görülmektedir.

Sonuç

Merhûm Ali Sayı, *İlahiyat* ve *İktisat* alanlarında lisans, lisansüstü ve doktora düzeyinde eğitim almış ve çalışmalarını sürdürdüğü tefsîr alanına önemli katkı sağlamış, bu alanda nicelik olarak belki az ama alana ciddi katkılar sunan nitelikli eserler vermiş; kendinden sonra yapılan çalışmalara referans olmuş, çalışkan bir akademisyen ve titiz bir araştırmacıdır. Sayı, bu formasyonunu araştırmalarına da yansıtmış ve çalışmalarında disiplinlerarası bir bakış açısıyla orijinal yaklaşım ve değerlendirmelerde bulunarak, bunları makûl ve başarılı bir şekilde gerekçelendirebilmiştir.

Akademik kişiliğine ve bu alandaki başarılarına ilaveten bir taraftan toplumsal çalışmaların içinde yer almış diğer taraftan resmî dersleri dışında talebe(den)lere meccânen özel dersler vermiş ve bu derslerinde “Analitik Meâl/Tefsîr” adını verdiği ve geliştirmekte olduğu tefsîr/meâl tarzını anlatmaya gayret etmiştir. Bu usûl, temelde ‘Kur’ân’ın Arapça metninin Kur’ân’ın anlaşılmasında vazgeçilemez olduğu’ düşüncesine dayanır. Buna göre Kur’ân; *inzâl*, *vahy*, *tafsîl* ve *ca’l* aşamalarında, yani indirilişinden işlevsel kılınmasına kadar olan tüm süreçlerde Arapça yönünü vurgulamıştır. O bakımdan Kur’ân’ı doğru anlamak için onun orijinal Arapça lafızlarını ve metnini merkeze alıp bunları Türkçe kalıplar ile ifade etmek gerekir. Zira Sayı’ya göre Kur’ân lafızları Allah katından gelmiştir ve yeryüzünde üretilen kelimeler gibi değildir. Kur’ân’ı kendi lafızları ile değil de onların yerine konulan mürâdifleri ve/ya alternatifleri ile anlamaya çalışmak, anlam gelişmesi ve/ya daralmasına, o da Kur’ân’ın yanlış anlaşılmasına yol açabilir.

Sayı, “Analitik Meâl/Tefsîr” yaklaşımına göre tefsîr araştırmalarında *etimoloji/istikake* tahlillerine ve *furûk* edebiyatına çokça başvurmuştur. Ona göre etimolojik araştırmalar ile Kur’ân kelimelerinin kaynağı, kökeni, “soyu” ve gelişim süreci tespit edilip gerçek anlamlarına ulaşılabilir. Ayrıca bu yöntem tarihî olguların günümüze taşınmasına ve geleceğin inşasına imkânlar sunabilir.

Bir yandan Kur’ân lafızlarını güncel olay ve olgulara uyarlayabilecek şekilde kavramlaştıran Ali Sayı, diğer yandan araştırmalarında ele aldığı rivayet ve görüşleri tahkik, analiz ve yerine göre kritik ederek nakletmiş ve/ya yorumlayarak aktarmıştır.

Ali Sayı, Kur’ân’daki darb-ı mesellerin ve kıssaların “farazî/muhayyel” mi yoksa “gerçek/muayyen” mi olduğu tartışmasında; mukaddes metinlerde muhayyel meseller de bulunabileceği ihtimalini mümkün görmekle birlikte, muhayyel mesellerin ancak gerçek olaylardan çıkarılabileceğini söyleyerek mukaddes

⁵² el-Bakara 2/286.

⁵³ el-Bakara 2/254, 261-263.

⁵⁴ el-Bakara 2/264-265, 270-274.

⁵⁵ el-Bakara 2/275-280.

⁵⁶ el-Bakara 2/282-283.

⁵⁷ Sayı, *Kur’an Etrafında Makaleler*, 136-140.

metinlerde muhayyel mesellerin bulunmasını muhtemel görmez. Nitekim ona göre Kur’ân kıssaları da gerçek ve vuku bulmuş hâdiselerdir.

Ali Sayı’ya göre din ile bilim arasında olumlu bir ilişki söz konusudur. Zira “hakîkatı bulma” çabası olarak *tümevarım* metodunu uygulayan *bilim*, hissedilebilir ve sezilebilir olanlar ile ispatlanıp kontrol ve tekrar edilebilir olanlar arasında bir eylemdir. Öte yandan Kur’ân, *tümdengelim* yöntemi ve mefhumları akla yaklaştıran üslubu ile ilmî faaliyette bulunanlar için eşsiz bir kaynaktır. Sayı, bu doğrultuda Peygamberlerin mucizelerinin gelecekteki toplumlar için pozitif bilimle gerçekleştirilebilecek “hedef uygulamalar” olduğunu iddia eder. Ancak onun bu görüşünü “bazı” ve/ya “kısmen” kayıtları ile kabul etmek mümkün ise de Kur’ân gibi “mutlak mucizeleri” bu yaklaşıma dâhil etmek mümkün görünmemektedir.

İlahiyat ve İktisat alanlarında hem lisans, hem lisansüstü hem de doktora düzeyinde “çift anadal” yapan Ali Sayı’nın; *iştikak* ve *furûka* dayalı “Analitik Meâl/Tefsîr” anlayışı ve disiplinlerarası yaklaşımları ile Kur’ân lafızlarını güncel olay ve olgulara uyarlayabilen kavramlaştırmaları, üzerinde durulmaya ve -bizce- lisansüstü seviyede incelenmeye değerdir.

Kaynakça | References

- Âsım Efendi, Mütercim. *Kâmûsu'l-Muhât Tercümesi*. haz. Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi. İstanbul: 2014.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. Yrs.: Eser Neşriyat, 1971.
- Müftüoğlu, Ömer. *Kur'an'da Hz. Lut ve Kavmi*. Eskişehir: Eskişehir İslami İlimler Vakfı Yayınları, 1997.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtîhu'l-Gayb*. 32 Cilt, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Sayı, Ali. "Kur'an'da 'İnnemâ Edatı' Üzerine". *İslâmî Araştırmalar* 2/6 (Ocak 1988), 75-84.
- Sayı, Ali. "Kur'an'da 'Kıssa Kavramı' Üzerine". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1995), 145-196.
- Sayı, Ali. "Kur'an'da Ehl Lafzının Anlam Yönünden Konulu Analizi (Ehlü'l-Kitâb ve Ehlü'l-Karye Örneği)". *Yayımlanmamış Makale* (1995), 1-75.
- Sayı, Ali. "Kur'an'ın Anlaşılmasında Okunmasıyla İlgili Bir Usûl Önerisi". *Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu* 22-23 Ekim 1992. 193-201. Samsun: Kardeşler Matbaası, 1993.
- Sayı, Ali. *Firavun, Hâmân ve Kârun Karşısında Hz. Musa*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1992.
- Sayı, Ali. *Kur'an Etrafında Makaleler*. İzmir: Abam Yayınları, 1994.
- Şentürk, Mustafa. "Ali Sayı'nın Hayatı ve Eserleri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 61 (Haziran 2025), 1-21. <https://doi.org/10.21054/deuifd.1530231>
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an Haḳāikı Gavâmdı't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Eḳâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2016.